

Niet echt sprake van een Limburgse vakwerktraditie

COEN EGGEN

Zeker na de afgelopen zomer, met een hoop binnenlands vakantieverkeer zal menige Nederlander bij het noemen van de term vakwerkbouw meteen Limburg roepen.

Ten onrechte, natuurlijk, want niet alleen is Limburg, en dan meer speciaal het zuiden van de provincie, niet het enige gebied in Nederland waar vakwerk-, of beter, houtskeletbouw, voorkomt, maar ook binnen het te behandelen gebied is vakwerkbouw maar één van de bouwmethodes, en dan vergeleken met het aantal gebouwen in mergel (zo'n 25000) niet eens de meestvoorkomende. Wel de spectaculairste, en in elk geval meest tot de verbeelding sprekende.

Daarom eerst een historische opmerking vooraf: J.J. Voskuil heeft in zijn 'geschiedenis van de wanden van het boerenhuis in Nederland' (Van vlechtwerk tot baksteen) een goed beeld gegeven van de verschuiving in tijd en geografie van de techniek van het vlechten van wanden, inherent aan het bouwen in houtskelet. Daaruit blijkt dat er in de middeleeuwen al een versteningsgolf, waarbij houtskelet vervangen werd door baksteen, op gang komt, die in de vorige eeuw pas Zuid-Limburg bereikte, en die net te kort heeft geduurd om ook hier alles weg te vagen.

Ook de gigantische afbraakwoede van de jaren '50 en '60 is dat niet gelukt, maar dat is een ander verhaal. Het nog bestaan van vakwerkbouw in Limburg is dus een zaak van achterblijvende economie in de vorige eeuw, een relatief lange tijd waarin bouwhout beschikbaar was, de geografische ligging t.o.v. met name de Eifel, waardoor de daar wel verder levende traditie vakwerkbouw ten dele sociaal acceptabel hield. Belangrijk was tenslotte de in deze eeuw sterk opkomende interesse van buitenaf voor vakwerkbouw zodat de traumatische slooppertij een psychotische restauratiepartij werd.

Dat laatste om aan te geven, dat er zo op het oog een hoop is blijven bestaan, waarvan de architectuurhistorische waarde door al te rigoreuze restauratie is teruggebracht tot het absolute minimum. Debet daaraan is in hoge mate het gegeven dat vakwerkbouw lange jaren is behandeld als baksteenbouw, wat eenvoudig neerkomt op het in elkaar schuiven van twee constructiemethodes die hoegeenaamd niets met elkaar te maken hebben.

ARCHITECTUUR HISTORISCHE WAARDE

Waaruit bestaat dan die architectuurhistorische waarde, en hoe had die dan gewaardeerd moeten worden? Dat is de vraag die de laatste tien jaar geregeld gesteld is. Een vraag die op basis van de voorhanden zijnde kennis niet afdoende te beantwoorden was, en die derhalve in het beste geval had moe-

ten leiden tot zeer delicate restauraties, iets, waar nu net in diezelfde jaren, tijdens de landelijke restauratiehause geen tijd voor was.

Om die waarde vast te stellen dient het Limburgse gebied waarin vakwerkbouw voorkomt onderverdeeld te worden in historische invloedssferen, gerelateerd aan econo-

de bouwheren: adellijke belgen uit het Henegouwse (Winselerhof te Schaesberg).

KEMPISCH VAKWERK

De economische invloeden laten zich aflezen uit constructiedetails die een aanwijsbare herkomst buiten het huidige Limburg hebben. Het allerfraaist is dat aan te tonen met het zogenaamde 'kempische vakwerk', waarbij de vlechtstokken aan de voorzijde op de regels gespijkerd zijn, in tegenstelling tot het meer gebruikelijke tussen de regels in spannen.

Op die 'kempische' methode bestaat overigens weer een Limburgse variant, die erin bestaat dat die vlechtstokken aan de binnenzijde van de regels tegen die regels zijn gespijkerd. Met dit soort in het oog lopende manieren van werken is meteen de architectuurhistorische waarde bepaald, en die zou dus gewaardeerd moeten worden.

Helaas is het zo, dat op twee magere voorbeelden na, alle 'kempische' vakwerk, inclusief de limburgse variant, weggerestaureerd is, omdat het niet herkend werd, of omdat een bezitter van een vakwerkpand 'recht' heeft op een echt vakwerkje, dus mét vakken.

We zullen het dan verder niet hebben over het verschil in raambehandeling en -detailering, die in tijd en soort in het zuid-oosten

Raam met gebogen bovendorpel, uitgezaagd in de regel. Plaats: Terstraten. Jaar: plm. 1750.

mische belangenterritoria. Meer concreet: het feit dat Sittard een Gulikse stad was leverde in termen van vakwerktraditie een iets ander constructief beeld op dan Maas-tricht, met een deels zelfstandige traditie, deels maaslandse invloed. Heel concreet wordt het wanneer een bepaalde versterkte hoeve een schuur oplevert die volledig afwijkt van wat er als gangbaar aangemerkt kan worden, iets wat terug te voeren is op

van de provincie een andere evolutie laat zien dan in de noordwest-hoek.

Wellicht nog opvallender is het gebruik van teksten op deurkalven, poortbalken en ankerbalken in de topgevel. Niet alleen is dit fenomeen in de noordwest-hoek veel vaker waar te nemen dan in het zuidoosten, waarbij de lijn Geulle/Beek - Jabeek globaal de scheidingslijn is - maar ook de wijze van verwerken is wezenlijk anders.

Sterker nog, zelfs de gebezigde formuleringen lopen niet parallel.

Dat is dan weer terug te voeren op de eerder genoemde politieke en economische invloeden, die zich in dit geval letterlijk laten vertalen.

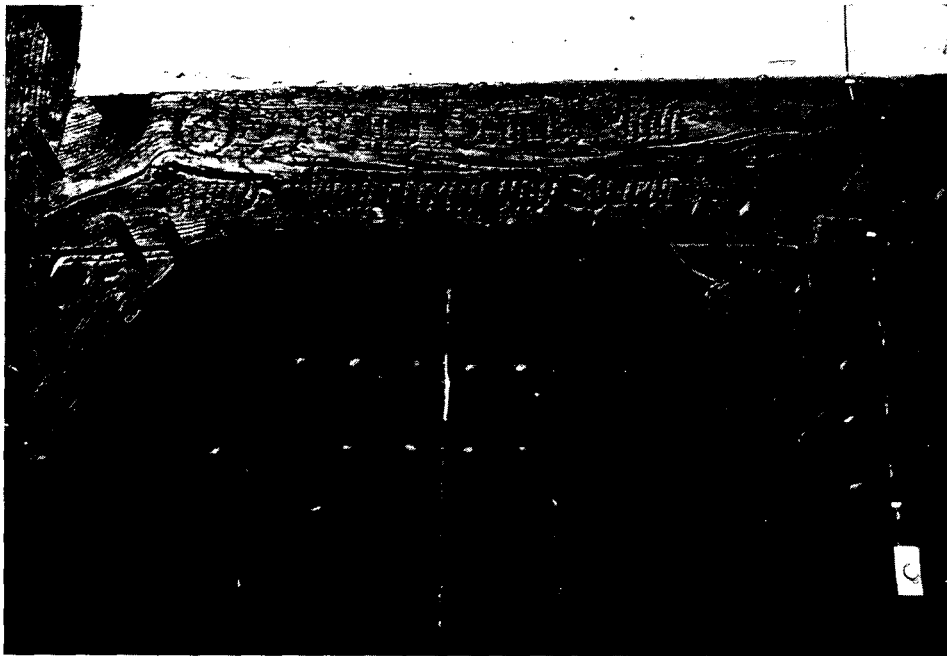
Daarmee wil niet gezegd zijn, dat het over grotere afstanden uniform zijn van teksten een kwestie is van horen zeggen. Het is namelijk niet uit te sluiten dat een reizende timmerman een bijbel- of psalmcitaat meenam en ter plekke bij het bouwen inbracht in een bepaalde gemeenschap.

TELMERKEN

In meer materiële zin zien we dit verschijnsel bij het gebruik van telmerken, de ingehakte, ingekraste, getrokken, geslagen of geschreven merktekens van de timmerman, nodig om het bouwpakket op de bouwplaats in de juiste volgorde te monteren. Bij de telmerken komen we namelijk systemen tegen, die afwijken van de varianten op het

Schoorbalken dakoversteken in Sijpelteld.
Jaar: 1659.

Bovendorpel met tekst in fractuurschrift (in dialectisch Duits) Plaats: Munstergeleen. Jaar: 1623.

basisthema zoals die gebruikelijk zijn, zonder overigens een geheel nieuw systeem te introduceren. Hoewel het zo is, dat er bijna evenveel telmerksorten voorkomen als er timmerlieden waren, is het voorkomen van een uit de Zuid-Eifel stammend telmerk toch een indicatie dat er een reizende timmerman aan het werk is geweest. Of die man dan vandaar komt, of iemand van hier is, die het vak daar geleerd heeft, is een open vraag.

Kan uit het bovenstaande al geleerd worden, dat er nauwelijks sprake kan zijn van een Limburgse vakwerktraditie, gelet op het wezenlijke onderscheid tussen alleen al twee aanpalende delen van Zuid-Limburg, het idee van een traditie komt al helemaal op los zand te staan als de modieuze component in acht wordt genomen. De vaak ongebreidelde manier waarop menige hedendaagse bouwer probeert zijn eigen bouwsel

anders te laten zijn dan alle andere kent zijn gematigder historische pendant. Welstandsbouwen is derhalve, zelfs in de vaak bescheiden landelijke bouwkunst, van alle tijden.

Wie zoekt naar algemeenheden in de manier waarop een vakwerkskelet werd getimmerd, kan constateren, dat die er maar heel ten dele zijn. Voor zover aanwezig behelzen ze de manier van verbinden, het samenstellen van het constructieve vlak. Zo gauw het echter gaat over ramen en deuren, en over dakoverstekken is het opvallend te zien hoe vindingrijk, – zonder ooit te vervallen in extravagantie – de toenmalige timmerman was.

OPSCHEPPERIG

Dat vindingrijkheid en opschepperigheid hand in hand (kunnen) gaan ligt voor de

hand: welk nut heeft een ankerbalk van bijna een halve meter dik in een huis van een zes meter breed? Geen andere dan de suggestie wekken – want in het zicht – dat de bouwverzekering een dergelijke weelde kan permitteren.

Minstens zo navrant zijn de voorbeelden, waarbij de langswand, waarin zich de deur bevindt van eiken is, terwijl de parallelle wand uitgevoerd is in kersenhout, en dan ook nog met veel grotere vakken plus opgespijkerd, kwalitatief minder, vakwerk.

Dit soort zaken horen tot de basisgegevens die in acht genomen moeten worden bij een restauratie. Dat staat dus voor een grondige documentatie, en een goede begeleiding van het proces.

Met het gegeven van een groot aantal onherstelbaar gerestaureerde panden betekent dat, dat elke nog te ondernemen restauratie van een welhaast museale verfijning moet zijn. Temeer daar het aantal werkelijk belangrijke panden ook steeds kleiner wordt.

Onkunde op dit vlak kan bij een serieuze aanpak in principe niet meer voorkomen. Voor zover er niet al praktijkvoorbeelden beschikbaar zijn, waarin met behoud van het wezen en de waarde van het pand een goed leefbaar huis gecreëerd is, ligt er de nodige, vooral Duitse literatuur.

Gernot Minke geeft in zijn *Forschungslabor für Experimentelles Bauen* in Kassel een serie uit over 'Bauen mit Lehm', terwijl het Rheinisches Freilichtmuseum in Kommern na het zeer geslaagde colloquium 'Lehm im Fachwerkbau' van afgelopen september in oktober komt met een colloquium over oppervlaktebehandeling van vakwerk.

VROUWELIJKE ARCHITECTEN

In België is in 1982 een gedegen studie verschenen over de bouwfysische eigenschappen van lemen wanden, terwijl daar ook de nodige praktische ervaring is opgedaan door het Openluchtmuseum in Bokrijk.

In beide Limburgen zijn jonge architecten bezig met de praktijk, waarbij een gelukkige bijkomstigheid is dat het, – en dat geldt ook voor Duitsland – vaak vrouwen blijken te zijn.

Belgisch Limburg kent de vereniging 'Het lemen Huis', Nederlands Limburg de vereniging 'Ambachshoes', clubs die zich rechtstreeks tot de particulier wenden.

De materiële ingrediënten voor een goede restauratie zijn er, met wat goede wil op politiek en cultuurhistorisch vlak moet het derhalve mogelijk zijn het weinige dat er nog is het eigen verhaal te laten vertellen. Een verhaal, dat toch al hier en daar fragmentarisch van karakter is, maar nog net de kwintessens bevat.

Hadden we het verleden niet in gebruik, om het goed te bewaren voor onze nakomelingen?

Coen Eggen is secretaris van de Limburgse Contactcommissie Monumentenzorg en voorzitter van de Vereniging 'Ambachshoes'.